

HARBIY TA'LIM JARAYONIDA KURSANTLARNING HARBIY PEDAGOGIK JARAYONGA SAMARADORLIGINI TA'MINLOVCHI METODLAR

Shomirzaev Shavkat Tursunovich

Navoiy davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Ilmiy rahbar: **Narzikulova Dilnoza Xashimjanovna**,
pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Mazkur kengaytirilgan tezisda harbiy ta'lim jarayonida kursantlarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlovchi pedagogik metodlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Kursantlarning harbiy-pedagogik muhitga moslashuvi ularning o'quv faoliyati, xizmat intizomi, jamoaviy munosabatlari, kommunikativ faolligi, psixologik barqarorligi va kasbiy shakllanishi bilan bevosita bog'liqdir. Tezisda suhbat, kuzatish, pedagogik maslahat, trening, muammoli ta'lim, vaziyatli topshiriqlar, jamoaviy muhokama, refleksiya va rag'batlantirish metodlarining mazmuni hamda ularning kursantlar ijtimoiy moslashuvi samaradorligiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, mazkur metodlardan kompleks foydalanish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: kursant, harbiy ta'lim, ijtimoiy moslashuv, pedagogik metod, harbiy-pedagogik jarayon, suhbat, trening, vaziyatli topshiriq, refleksiya, jamoaviy faoliyat. "Kursantlarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlovchi shakllar samaradorligi, o'z navbatida, ular bilan uyg'un holda qo'llaniladigan pedagogik metodlar tizimiga bevosita bog'liqdir."

Harbiy ta'lim jarayonida kursantlarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlovchi metodlar ularning yangi ijtimoiy-harbiy muhitga kirib borishi, jamoaviy munosabatlarda faol ishtirok etishi, xizmat intizomi va harbiy tartib-qoidalarni ongli ravishda qabul qilishi, shuningdek, o'zini harbiy jamoaning to'laqonli a'zosi sifatida anglashiga pedagogik ta'sir ko'rsatuvchi usullar tizimidir. Mazkur metodlar kursantlarning ijtimoiy tajribasini boyitish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish, kommunikativ faolligini oshirish, jamoada ishlash malakasini shakllantirish hamda harbiy-pedagogik muhitga moslashuv jarayonini boshqarishga xizmat qiladi.

Pedagogik nuqtayi nazardan metodlar kursant shaxsiga bevosita ta'sir ko'rsatish, uning ijtimoiy faolligini shakllantirish va xatti-harakatlarini maqsadli yo'naltirish imkonini beruvchi muhim mexanizm hisoblanadi. Agar shakllar moslashuv jarayonining tashkiliy ko'rinishini belgilasa, metodlar mazkur jarayonning mazmuniy va amaliy yo'nalishini aniqlaydi. Shu sababli harbiy ta'lim muassasalarida kursantlarning ijtimoiy moslashuvini tashkil etishda muammoli ta'lim, keys-stadi, jamoaga asoslangan ta'lim, suhbat, kuzatish, refleksiv tahlil, rag'batlantirish va adaptiv o'qitish kabi metodlardan tizimli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

“Muammoli ta’lim metodi” kursantlarni muayyan harbiy-pedagogik vaziyat yuzasidan mustaqil fikrlashga, mavjud muammoning sabablarini aniqlashga, vaziyatni tahlil qilishga va maqbul yechim topishga yo’naltiradi. Ushbu metod orqali kursant tayyor bilimni oddiy qabul qiluvchi subyekt emas, balki muammoni anglaydigan, uni tahlil qiladigan va yechim ishlab chiqadigan faol ishtirokchi sifatida namoyon bo’ladi. Harbiy ta’lim jarayonida muammoli vaziyatlar kursantlarning ijtimoiy moslashuvi bilan bevosita bog’liq bo’lishi mumkin. Masalan, jamoaga yangi qo’shilgan kursantning o’zini erkin his qilmasligi, xizmat topshirig’ini bajarishda mas’uliyatni to’g’ri taqsimlay olmaslik, guruh ichida muloqotdagi tushunmovchiliklar yoki intizomiy talablarni bajarishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi kabi holatlar muammoli ta’lim uchun samarali material bo’la oladi. Bunday vaziyatlarni tahlil qilish jarayonida kursantlarda mustaqil qaror qabul qilish, sabab-oqibat munosabatlarini ko’ra olish, o’z pozitsiyasini asoslash va ijtimoiy jihatdan maqbul xatti-harakatni tanlash ko’nikmalari shakllanadi.

“Keys-stadi metodi” real yoki shartli harbiy-pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish orqali kursantlarning amaliy fikrlashini, ijtimoiy tajribasini va kasbiy-pedagogik qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu metodning ahamiyati shundaki, u kursantni nazariy bilimlarni hayotiy va xizmatga oid vaziyatlar bilan bog’lashga o’rgatadi. Masalan, jamoada yangi kursantning moslashishga qiynalishi, guruh ichida nizoli holatning yuzaga kelishi, xizmat tartibiga moslashishda psixologik to’siqlar paydo bo’lishi yoki komandir va kursant o’rtasida kommunikativ muammo yuzaga kelishi kabi vaziyatlar keys sifatida tanlanishi mumkin. Kursantlar bunday vaziyatlarni tahlil qilib, muammoning sabablarini aniqlaydilar, ishtirokchilarning pozitsiyasini baholaydilar va pedagogik hamda ijtimoiy jihatdan maqbul yechimlarni taklif etadilar. Natijada ularda vaziyatni obyektiv baholash, muqobil yechimlarni solishtirish, jamoa manfaatlarini hisobga olish va ijtimoiy mas’uliyat bilan qaror qabul qilish kompetensiyalari rivojlanadi.

“Jamoaga asoslangan ta’lim metod” ya’ni jamoaga asoslangan ta’lim metodi kursantlarning o’zaro hamkorlik, intizom, liderlik, mas’uliyat va jamoaviy qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantirishda samarali metodlardan biri hisoblanadi. Bu metodning asosiy mohiyati shundan iboratki, kursantlar avval individual tayyorgarlik ko’radilar, so’ngra jamoa tarkibida muhokama olib boradilar, umumiy qaror ishlab chiqadilar va amaliy vaziyatga yechim beradilar. Harbiy ta’lim sharoitida bu metod alohida ahamiyatga ega, chunki harbiy faoliyatning o’zi jamoaviylik, hamjihatlik, o’zaro ishonch va umumiy mas’uliyatga asoslanadi. Jamoaga asoslangan ta’lim metod jarayonida kursantlar faqat bilim egallamaydi, balki jamoada o’z rolini anglash, boshqalarning fikrini tinglash, guruh manfaatlarini hisobga olish, liderlik qilish yoki liderga bo’ysunish, qaror uchun umumiy javobgarlikni his etish kabi ijtimoiy tajribalarni ham o’zlashtiradi. Bu esa ularning harbiy jamoaga moslashuvini jadallashtiradi.

“Suhbat metodi” kursantlarning ichki kechinmalari, qiziqishlari, ehtiyojlari, shaxsiy muammolari va moslashuv jarayonida duch kelayotgan qiyinchiliklarini aniqlashda

muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagog yoki komandir tomonidan olib boriladigan individual va guruhviy suhbatlar kursantning ijtimoiy-psixologik holatini anglash, unga zarur tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish hamda shaxsiy yondashuvni belgilash imkonini beradi. Suhbat jarayonida kursant o'z fikrini erkin bayon etadi, muammolarini tushuntiradi, yangi muhitga munosabatini bildiradi. Pedagog esa ushbu ma'lumotlar asosida kursantning moslashuv darajasini baholaydi va unga mos tarbiyaviy yoki pedagogik yordam ko'rsatadi. Ayniqsa, birinchi bosqich kursantlari bilan muntazam suhbat olib borish ularning harbiy muhitga ko'nikishi, o'ziga ishonchi ortishi va jamoa bilan munosabatlarini barqarorlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

“Kuzatish metodi” kursantlarning jamoa bilan munosabati, muloqot faolligi, intizomga munosabati, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashishi, emotsional holati va yangi muhitga moslashish darajasini aniqlashda samarali metod hisoblanadi. Ushbu metod orqali pedagog yoki komandir kursantning ochiq namoyon bo'lmagan psixologik holatini ham bilvosita aniqlashi mumkin. Masalan, kursantning jamoaviy topshiriqlarda sust ishtirok etishi, muloqotdan qochishi, tez-tez ruhiy tushkunlikka tushishi yoki intizomiy talablarga befarq munosabatda bo'lishi uning moslashuv jarayonida muayyan qiyinchiliklarga duch kelayotganidan dalolat berishi mumkin. Kuzatish natijalari asosida kursantga individual yondashuv belgilanadi, pedagogik yordam shakllari aniqlanadi va zarur hollarda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash choralari ishlab chiqiladi.

“Refleksiv tahlil” metodi kursantlarning o'z xatti-harakatlarini baholash, o'z yutuq va kamchiliklarini anglash, moslashuv jarayonidagi shaxsiy o'sishini tahlil qilish imkonini beradi. Refleksiya kursantni o'z faoliyatiga ongli munosabatda bo'lishga, jamoa bilan munosabatlarini baholashga, intizomiy mas'uliyatini anglashga va o'zini rivojlantirish ehtiyojlarini belgilashga o'rgatadi. Harbiy ta'lim jarayonida refleksiv tahlil og'zaki muhokama, yozma tahlil, o'z-o'zini baholash varaqalari, kundalik yuritish yoki mashg'ulotdan keyingi tahliliy suhbatlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu metod kursantda o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini boshqarish va shaxsiy mas'uliyatni his etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Natijada kursant moslashuv jarayonida passiv obyekt emas, balki o'z rivojlanishini ongli ravishda boshqaruvchi faol subyekt sifatida shakllanadi.

“Rag'batlantirish metodi” kursantlarning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi, intizomi, mas'uliyati va jamoaviy faoliyatdagi ishtirokini kuchaytirishda muhim o'rin tutadi. Ijobiy xatti-harakat, jamoa manfaatlari yo'lida faol ishtirok etish, topshiriqlarni mas'uliyat bilan bajarish, kursdoshlariga yordam ko'rsatish yoki muammoli vaziyatlarda to'g'ri pozitsiya tanlash pedagogik jihatdan rag'batlantirilganda, kursantda o'ziga ishonch va ijobiy motivatsiya kuchayadi. Rag'batlantirish moddiy yoki ma'naviy shaklda bo'lishi mumkin, biroq ijtimoiy moslashuv jarayonida ayniqsa ma'naviy rag'bat — e'tirof, maqtov, ishonch bildirish, jamoa oldida ijobiy baholash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bunday yondashuv kursantda harbiy jamoaga daxldorlik hissini mustahkamlaydi va ijtimoiy jihatdan faol bo'lishga undaydi.

“Adaptiv o‘qitish metodi” XXI asr ta’lim texnologiyalari asosida kursantlarning individual xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi, psixologik holati, o‘quv ehtiyojlari va moslashuv darajasini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu metod har bir kursantga bir xil pedagogik ta’sir ko‘rsatish emas, balki uning shaxsiy imkoniyatlari, qiyinchiliklari va rivojlanish ehtiyojlarini inobatga olgan holda individual yondashuvni ta’minlashga qaratilgan. Adaptiv o‘qitish jarayonida diagnostika, individual topshiriqlar, differensial yondashuv, elektron ta’lim resurslari, qayta aloqa va natijalarni tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu metod orqali kursantlarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, mos pedagogik ta’sir choralari belgilanadi hamda ularning ijtimoiy moslashuvi shaxsga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etiladi. Ayniqsa, harbiy ta’lim muassasalarida kursantlarning psixologik tayyorgarligi, kommunikativ faolligi va jamoaga qo‘shilish darajasi turlicha bo‘lganligi sababli adaptiv o‘qitish metodidan foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Shunday qilib, kursantlarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlovchi metodlar ularning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini maqsadli boshqarishga xizmat qiladi. Muammoli ta’lim va keys-stadi metodlari kursantlarning tahliliy fikrlashi va qaror qabul qilish malakasini rivojlantirsa, jamoaga asoslangan ta’lim metod jamoaviy hamkorlik va umumiy mas’uliyatni shakllantiradi. Suhbat va kuzatish metodlari kursantning moslashuv darajasini aniqlash hamda unga individual pedagogik yordam ko‘rsatish imkonini beradi. Refleksiv tahlil va rag‘batlantirish metodlari esa kursantning o‘zini o‘zi anglashini, ijobiy motivatsiyasini va ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Adaptiv o‘qitish metodi esa moslashuv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, moslashuvchan va samarali tashkil etish imkonini beradi. Shu bois mazkur metodlardan tizimli va maqsadli foydalanish harbiy ta’lim jarayonida kursantlarning ijtimoiy moslashuvini jadallashtiruvchi muhim pedagogik shartlardan biri hisoblanadi. Kursantlarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlovchi metodlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin. (1-jadval)

1-jadval

Metod nomi	Asosiy vazifasi	Kutiladigan pedagogik natija
Suhbat metodi	Kursantning ichki holati va muammolarini aniqlash	Ishonchli muloqot va pedagogik qo‘llab-quvvatlash kuchayadi
Kuzatish metodi	Kursantning real faoliyatdagi xatti-harakatini o‘rganish	Moslashuv darajasi aniqlanadi
Pedagogik maslahat	Individual yordam ko‘rsatish	Shaxsiy moslashuv traektoriyasi belgilanadi
Trening metodi	Kommunikativ va psixologik ko‘nikmalarni rivojlantirish	Jamoadi ishlash va stressga barqarorlik kuchayadi
Vaziyatli topshiriqlar	Real harbiy-pedagogik holatlarni tahlil qilish	Qaror qabul qilish va mas’uliyat rivojlanadi

Muammoli ta'lim	Mustaqil fikrlash va muammo yechishga o'rgatish	Ijtimoiy faollik va tanqidiy fikrlash shakllanadi
Jamoaviy muhokama	Guruhiy fikr almashish va umumiy qarorga kelish	Muloqot madaniyati va hamkorlik rivojlanadi
Refleksiya metodi	O'z faoliyatini baholash	O'zini rivojlantirish ko'nikmasi shakllanadi
Rag'batlantirish	Ijobiy xatti-harakatlarni mustahkamlash	Motivatsiya va o'ziga ishonch ortadi

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kursantlarning ijtimoiy moslashuvini faqat bitta metod orqali ta'minlab bo'lmaydi. Mazkur jarayon kompleks yondashuvni talab qiladi. Masalan, suhbat va kuzatish kursantning dastlabki holatini aniqlashga yordam bersa, pedagogik maslahat unga individual yordam ko'rsatadi. Trening va jamoaviy muhokama muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Vaziyatli topshiriqlar va muammoli ta'lim kursantning amaliy fikrlashi va qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. Refleksiya esa kursantning o'z faoliyatini baholashi va o'z ustida ishlashini ta'minlaydi.

Xulosa o'rnida, harbiy ta'lim jarayonida kursantlarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash tizimli, maqsadli va bosqichma-bosqich tashkil etiladigan pedagogik jarayondir. Ushbu jarayonda suhbat, kuzatish, pedagogik maslahat, trening, vaziyatli topshiriqlar, muammoli ta'lim, jamoaviy muhokama, refleksiya va rag'batlantirish metodlaridan kompleks foydalanish yuqori samara beradi. Mazkur metodlar kursantlarda kommunikativ faollik, jamoaga qo'shilish, harbiy intizom, mas'uliyat, kasbiy motivatsiya, mustaqil fikrlash, psixologik barqarorlik va o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shu nuqtai- nazardan harbiy ta'lim muassasalarida kursantlarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlovchi metodlarni pedagogik jarayonning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qo'llash, ularni kursantlarning individual xususiyatlari, moslashuv darajasi va harbiy-pedagogik muhit talablariga mos holda tanlash maqsadga muvofiqdir. Bunda pedagoglar, komandirlar, guruh komandirlari va harbiy psixologlarning o'zaro hamkorligi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat: o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
2. Андреева Г.М. Актуальные проблемы социальной психологии. – Москва: МГУ, 1988. – 109 с.
3. To'xtaxo'jayeva M.X., Nishonova S., Hasanboyev J., Usmonboyeva M., Madiyarova S., Qoldibekova A., Nishonova N., Sayidahmedov N. Pedagogika:

pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

4. Mavlonova R.A., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K.M. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.

5. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.

6. Мудрик А.В. Социально-педагогические проблемы социализации: монография. – Москва, 2016.

7. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – Москва: Педагогика, 1981.

8. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – Москва: Просвещение, 1982.